

Η ΑΘΗΝΑΪΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ ΚΑΙ ΟΙ ΜΕΓΑΛΟΙ ΡΗΤΟΡΕΣ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ¹

Ἡ Ἐποχὴ τοῦ Δ' π. Χ. αἰώνα, ἐποχὴ τῆς πρὸ θαυμαστῆς εὐφορίας τοῦ δέντρου τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ρητορικῆς, εἶναι μιὰ ἀπὸ τὶς πρὸ πολυτάραχες καὶ πρὸ κοσμοσυγκλονιστικῆς, τὶς πρὸ δραματικῆς καὶ πρὸ τραγικῆς ἐποχῆς ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Στὴν ἐποχὴ αὕτη ἀποκορυφώνεται, μὲ τὰ πρὸ καταστροφικὰ ἀποτελέσματα, ἡ τρομερὴ, ἀδυσώπητη καὶ θανάσιμη γιγαντομαχία τῶν δυὸ αἰώνια ἀντίμαχων κόσμων ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, τοῦ κόσμου ἀπ' τὸ ἓνα μέρος τῶν δυνάμεων τοῦ ἐθνικοῦ φωτὸς καὶ τῆς ἐθνικῆς δημιουργίας καὶ θαυματουργίας, καὶ τοῦ κόσμου ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος τῶν δυνάμεων τῆς Ἑλληνικῆς προβληματικότητας, τοῦ ἐθνικοῦ ζόφου, τῆς ἐθνικῆς κατάπτωσης καὶ παρακμῆς, τῆς ἐθνικῆς τραγωδίας καὶ καταστροφῆς. Ἡ γιγαντομαχία αὕτη — ἡ αἰωνία μοίρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου! — ποὺ δὲν ἔπαυε οὔτε μιὰ στιγμή ἀπὸ τοὺς πρὸ πανάρχαιους χρόνους τῆς Ἑλληνικῆς Ζωῆς, εἶχε συγκλονίσει τὸ καρᾶβι τῶν ἐθνικῶν πεπρωμένων τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου στὸν Ε' π. Χ. αἰώνα, ἦταν ὁμοῦς πεπρωμένο νὰ ἀποκορυφωθῆ στὸν Δ' π. Χ. αἰώνα. Τὸ τραγικώτερο καὶ καταστροφικώτερο ἱστορικὸ γεγονός ὅλης τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας, ποὺ οἱ καταστροφικῆς του συνέπειες ἐβάρυναν καὶ βαραίνουν χιλιάδες χρόνια τὴ ζωὴ καὶ τοῦ Ἑλληνισμοῦ καὶ ὅλου τοῦ Κόσμου, εἶναι ὁ Πελοποννησιακὸς πόλεμος τοῦ τελευταίου τρίτου τοῦ Ε' π. Χ. αἰώνα, ἀνόσιο ἔργο, ὅπως τονίζει ὁ Θουκυδίδης στὴν ἱστορία του, τοῦ φθόνου τῆς Σπάρτης ἐναντίον τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας γιὰ τὴν ὑπερκόσμια ἀχτινοβολία τοῦ ἄστρου της σ' ὄλο τὸν Ἀρχαῖο Κόσμο ὕστερ' ἀπὸ τὰ κοσμοϊστορικὰ ἀθλά της στοὺς Ἑλληνοπερσικοὺς πολέμους τοῦ Ε' π. Χ. αἰώνα, στὸ βάθος ὁμοῦς φρικαλέο ἔργο τοῦ αἰώνιου ἀνίερου πολέμου τῶν ζοφερῶν δυνάμεων τῆς Ἑλληνικῆς Ὀλιγαρχίας ἐναντίον τῶν ἠλιακῶν δυνάμεων τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας. Μὲ τὴν ἦττα τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο ἀρχίζει ἡ μεγάλη τραγικὴ περίοδος τοῦ δράματος τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνισμοῦ. Ἡ Σπάρτη ὕστερα ἀπὸ τὸν ὑλικὸ θρίαμβό της ἐναντίον τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο, ἀν καὶ πῆρε τὴν πολιτικὴ ἡγεμονία τῆς Ἑλλάδας, μέσα σὲ λίγα χρόνια, ὄχι περισσότερα ἀπὸ δέκα, ἔδειξε, πὼς δὲν εἶχε τὶς ἀπαραίτητες ἐσωτερικῆς πολιτικῆς, πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς δυνάμεις γιὰ νὰ κρατήσῃ τὸ μεγάλο ἱστορικὸ ρόλο ποὺ ἡ νίκη της στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο καὶ ἡ ἱστορικὴ ἐξέλιξη τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων τῆς ἐπέβαλε. Ἡ χρεωκοπία αὕτη τῆς Σπάρτης εἶχε ὡς ἀποτέλεσμα ἀπ' τὸ ἓνα μέρος στὸ πεδίο τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς τὸν

1. Τὸ μέρος αὐτὸ γράφτηκε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1959 ὡς ἀναγκαῖο συμπλήρωμα τῆς ἐργασίας τῆς πρὸ πάνω ὁμιλίας.

ἔμφυλιο ἀλληλοσπαραγμὸ τῶν Ἑλληνικῶν πολιτειῶν, ἀπ' τὸ ἄλλο μέρος στὸ πεδίο τῆς ἐξωτερικῆς πολιτικῆς τὸ θρίαμβο τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας σὲ βαθμὸ ὥστε ὁ βασιλεὺς τῶν Περσῶν νὰ γίνῃ μὲ τὴν αἰσχροὺς Ἀνταλκίδειο εἰρήνη ὁ πραγματικὸς ρυθμιστὴς τῶν Ἑλληνικῶν πραγμάτων καὶ τῶν ἐθνικῶν πεπρωμένων τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ἡ Ἀνταλκίδειος εἰρήνη ἦταν τὸ πρῶτο ἄμεσο μεγάλο σεισμικὸ γιὰ ὅλο τὸν Ἑλληνικὸ Κόσμο μοιραῖο τραγικὸ ἀποτέλεσμα τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου. Τὸ ἀποτέλεσμα αὐτὸ ἔθετε μύρια προβλήματα γιὰ τὸν Ἑλληνισμὸ καὶ ἀπάνω ἀπ' ὅλα, στὰ μάτια τῶν φωτισμένων συνειδητήσεων τοῦ Ἔθνους, τὸ πρόβλημα τῆς ἐθνικῆς ἐπιβίωσης τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου. Ἐποχὴ δραματικὴ, τραγικὴ! Γενικὰ ἡ Ἐποχὴ τοῦ Δ. π. Χ. αἰῶνα γιὰ ὅλο τὸν Ἑλληνισμὸ εἶναι ἡ ἐποχὴ τῆς τελευταίας μεγάλης καὶ ὀριστικῆς τρομερῆς ἀναμέτρησης καὶ σύγκρουσης τῶν δυνάμεων τῶν δυὸ πιὸ πάνω κόσμων τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας. Πρωταγωνίστρια καὶ στὴν ἐποχὴ αὐτῇ, ἀπὸ τὴν ἱστορικὴ μοῖρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου, ὑψώνεται καὶ πάλι ἡ ἀθάνατη πολιτεία τῆς Ἀθηναῖας, ποὺ ἀντίθετα ἀπὸ τὴ Σπάρτη, μέσα σὲ λίγα χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἥττά της στὸν Πελοποννησιακὸ πόλεμο εἶχε κατωρθώσει νὰ ξαναβρῆ τὸν παλῆδ' αὐτὴς, τῶν παλῆδων καλῶν καιρῶν της, καὶ νὰ λάμψῃ ξανά σ' ὅλο τὸν Ἀρχαῖο Κόσμο. Τὴ νέα πολιτικὴ ἀχτινοβολία τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Κόσμου ἔρχεται νὰ ἐνισχύσῃ τὸ μεγάλο γεγονὸς ὅτι ἡ Ἀθηναϊκὴ πολιτεία εἶναι ἡ μόνη ἀπ' ὅλες τὶς ἄλλες Ἑλληνικὲς πολιτείες ποὺ δὲν ἐπῆρε μέρος στὴν ἀντεθνικὴ Ἀνταλκίδειο εἰρήνη. Μὲ τὴ στάση αὐτῇ ποὺ ἐπέβαλε ἡ μνήμη τῶν ἀθανάτων κατωρθωμάτων της στὸ Μαραθῶνα, στὴ Σαλαμίνα καὶ στὶς Πλαταιές, τὸ ἄστρο τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας μεσουρανεῖ ξανά. Στὰ μάτια ὅλων τῶν μεγάλων πνευματικῶν δημιουργῶν τῆς Ἑλλάδας τῆς ἐποχῆς αὐτῆς ἡ Ἀθηναϊκὴ πολιτεία λάμπει ὡς ἡ μόνη ἐλπίδα ἐθνικῆς σωτηρίας. Ἡ ἱστορικὴ μοῖρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου ἐπιβάλλει στὴν Ἀθηναϊκὴ πολιτεία τὸ νέο μεγάλο ἱστορικὸ ρόλο της, νὰ ἀγωνιστῇ ἐπὶ κεφαλῆς ὅλων τῶν αἰώνιων ἐθνικῶν δημιουργικῶν δυνάμεων τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐναντίον τοῦ προαιώνιου ἐχθροῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Γένους, τοῦ κόσμου τῶν βαρβάρων τῆς Ἀσίας. Καὶ στὸν ἀγῶνα αὐτὸ ρίχνεται ἡ νέα Ἀθηναϊκὴ πολιτεία μὲ τὴ φλόγα καὶ τὴν ὁρμὴ καὶ τὸν ἡρωϊσμὸ τῶν κλασσικῶν χρόνων της, σ' ὅλα τὰ μέτωπα, καὶ στὸ ἐσωτερικὸ μέτωπο ἐναντίον τῶν δυνάμεων τῶν ἐσωτερικῶν βαρβάρων τῆς Ἑλληνικῆς Ὀλιγαρχίας καὶ στὰ μέτωπα ἐναντίον τῶν ἐξωτερικῶν βαρβάρων τῆς Ἀνατολῆς καὶ ἐναντίον ἐνὸς νέου ἐχθροῦ ποὺ ἔρχεται ἀπὸ τὸ Βορρᾶ. Οἱ νέοι ἀξιοθαύμαστοι ἀγῶνές της καὶ τὰ νέα καταπληκτικὰ ἄθλα της, ἀντάξια τῆς αἰωνίας Ἀθηναϊκῆς Ἀρετῆς, φτερώνουν καὶ πάλι τὸν Ἑλληνικὸ Λόγο καὶ ὁ Ἑλληνικὸς Λόγος μὲ τὴ νέα μορφή του τῆς ἐποχῆς, τὴ μορφή τοῦ ρητορικοῦ Λόγου, ὑψώνει ἀθάνατους πνευματικοὺς βωμοὺς στὴν παναιώνια δόξα τῆς ἀθάνατης πολιτείας. Οἱ ἱστορικὲς στιγμὲς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου, στοὺς καιροὺς αὐτούς, εἶναι κρίσιμες, δραματικὲς, τραγικὲς. Καὶ ὅσο πιὸ κρίσιμες καὶ πιὸ τραγικὲς εἶναι οἱ στιγμὲς γιὰ ὅλο τὸ Ἑλληνικὸ Ἔθνος, τόσο πιὸ πολλοὶ καὶ τόσο πιὸ φλογεροὶ εἶναι καὶ οἱ πανηγυρικοὶ τῆς ἀθάνατης πολιτείας ἀπὸ τοὺς πνευματικοὺς ἄντρες τῆς ἐποχῆς. Τὰ

ἐγκώμια τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας ἀπὸ τοὺς μεγάλους ρήτορες τοῦ Δ'. π.Χ. αἰώνα εἶναι πρὸ πλατεῖα καὶ πρὸ διεξοδικά, πρὸ φλογερὰ καὶ πρὸ παθητικά ἀπὸ κάθε ἄλλη ἐποχὴ. Καὶ ὁ βαθύτερος λόγος τοῦ πραγματικοῦ αὐτοῦ γεγονότος εἶναι ὁ λόγος τῆς νέας μεγάλης ἱστορικῆς μοίρας τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Κόσμου, στὰ μάτια ὄλου τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, ὡς τῆς μόνης ἐλπίδας καὶ σωτηρίας ὄλου τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Ὁ ἥλιος τοῦ πνευματικοῦ μεγαλείου καὶ τῆς ἠθικῆς ἀχτινοβολίας τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας φωτοπλημμυρίζει καὶ φωτοκατακλύζει καὶ ὅλα τὰ μεγάλα πνευματικὰ δημιουργήματα καὶ ὄλους τοὺς πνευματικούς ἀγῶνες ὄλων τῶν μεγάλων ρητόρων τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρχαιότητος. Ὅλοι οἱ μεγάλοι ἀρχαῖοι Ἕλληνες ρήτορες ἐμπνέονται ἀπὸ τὸ ἴδιο πνεῦμα καὶ φλογίζονται ἀπ' τὸ ἴδιο πάθος, τὸ ἱερὸ πνεῦμα καὶ τὸ ἅγιο πάθος τῆς θρησκείας τῆς λατρείας τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας ὡς μητέρας τοῦ ἀραιότερου Ἀνθρώπου πρὸ εἶδε ὁ Κόσμος καὶ ὡς πρωταγωνίστριας σ' ὄλους τοὺς ἐσωτερικούς ἀπελευθερωτικούς ἀγῶνες τῶν Ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ σ' ὄλους τοὺς ἐξωτερικούς κοσμογονικούς ἀγῶνες τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐναντίον τοῦ Πανασιατικοῦ Ἰμπεριαλισμοῦ. Καὶ ὁ Λυσίας στὸν ἐπιτάφιο τοῦ πανηγυρικοῦ τῶν νεκρῶν τοῦ Κορινθιακοῦ πολέμου καὶ ὁ Ὑπερείδης στὸν ἐπιτάφιο ὕμνο τοῦ τῶν νεκρῶν τοῦ Λαμιακοῦ πολέμου καὶ ὁ Λυκούργος στὸ λόγο του κατὰ τοῦ Λεωκράτους καὶ ὁ Ἰσοκράτης στὸν Πανηγυρικό του καὶ στὸν Παναθηναϊκό του καὶ ὁ Δημοστένης σ' ὄλους τοὺς πύρινους λόγους του ἐναντίον ὄλων τῶν ἐχθρῶν τῆς Ἑλληνικῆς πατρίδας ἐμπνέονται ἀπὸ τὸ αἰώνιο πνεῦμα τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἀρετῆς, τὸ πνεῦμα τῆς ἰδεολατρίας, τῆς ἡρωολατρίας καὶ τῆς θεολατρίας τῆς ἁγίας πολιτείας τῆς Παλλάδας Ἀθηνᾶς.

Ἐνας ἀπὸ τοὺς πρὸ φλογερότερους ἐραστές τῆς πατρίδας ὄλων τῶν Ἑλληνικῶν πατρίδων εἶναι καὶ ὁ Ἰσοκράτης. Ὁ Ἰσοκράτης κατέχεται ἀπὸ τὸ πνεῦμα τῆς συνείδησης τοῦ νέου μεγάλου ἱστορικοῦ ρόλου πρὸ ἡ ἱστορικὴ μοῖρα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου ἐπιβάλλει στὴν Ἀθηναϊκὴ πολιτεία, τοῦ ρόλου νὰ σώσῃ καὶ γιὰ μιὰ ἀκόμα φορὰ τὸν Ἑλληνισμό. Στὰ μάτια τοῦ Ἰσοκράτη ὁ νέος αὐτὸς ρόλος ἐπιβάλλει στὴν Ἀθηναϊκὴ πολιτεία νὰ συγκεντρώσῃ, κάτω ἀπὸ τὴν στοργικὴ σκέπη της, ὅλες τὶς ἐθνικὲς δυνάμεις καὶ νὰ συνεχίσῃ μὲ ὅλες τὶς Ἑλληνικὲς πολιτείες τὸν παναιώνιο Πανελλήνιο ἀγῶνα ἐναντίον τῆς Ἀσίας πρὸ ὅλο τὸ Ἑλληνικὸ Ἔθνος ἀδιάσπαστα ἐνωμένο εἶχε ἀρχίσει πρὶν ἀπὸ χίλια περίπου χρόνια μὲ τὸν Τρωϊκὸ πόλεμο. Μὲ τὸ πνεῦμα αὐτὸ ὁ Ἰσοκράτης ὑψώνει ἀθάνατα τρόπαια τοῦ Πνεύματος στὴν αἰώνια πολιτεία τῶν Ἑλληνικῶν θεῶν τοὺς δυὸ ἀθάνατους λόγους του, τὸν «περιβόητο» Πανηγυρικό του (Διον. Ἀλικαρν. Ἰσοκρ. 14) καὶ τὸν ἰσάξιο Παναθηναϊκό του.

Ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ Πανηγυρικοῦ του ὁ Ἰσοκράτης τονίζει τὸ κεντρικὸ μοτίβο ὄλου τοῦ λόγου του: «...ἱκανὸν νομίσας ἄθλον ἔσεσθαι μοι τὴν δόξαν τὴν ἀπ' αὐτοῦ τοῦ λόγου γενησομένην ἢ κω συμβουλεύσων περὶ τοῦ πολέμου τοῦ πρὸς τοὺς βαρβάρους καὶ τῆς ὁμονοίας τῆς πρὸς ἡμᾶς αὐτούς» (β). Ὁμόνοια πανεθνικὴ καὶ Πανελλήνιος πόλεμος ἐναντίον τοῦ παναιώνιου ἐχθροῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, τοῦ κόσμου τῶν βαρβάρων τῆς

Ἀσίας! Τὸ πῶς ὑψηλὸ ἰδανικὸ τῆς Αἰωνίας Ἑλλάδας καὶ ὁ πῶς φλογερὸς καὶ καὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ψυχῆς! Ἰδανικό, πού ἡ ἱστορικὴ ἐνσάρκωσή του κάνει τὸν Ἑλληνισμό νὰ θαυματουργῆ καὶ τὸ Ἑλληνικὸ ὄν νὰ σπαθίζῃ μὲ ἀστραπὲς τὸ Σύμπαν καὶ τὴν Αἰωνιότητα!

Τὸ πρῶτο Ἰσοκρατικὸ ἐγκώμιον τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας ἀρχίζει μὲ τὸν ἔπαινον τῆς παναιωνίας δόξας της καὶ τοῦ αὐτοχθονισμοῦ τῶν παιδιῶν της: «Ὁμολογεῖται μὲν γὰρ τὴν πόλιν ἡμῶν ἀρχαιοτάτην εἶναι καὶ μεγίστην καὶ παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις ὀνομαστοτάτην... Ταύτην γὰρ οἰκοῦμεν οὐχ' ἑτέρους ἐκβαλόντες οὐδ' ἐρήμην καταλαβόντες οὐδ' ἐκ πολλῶν ἐθνῶν μιγάδες συλλεγέντες, ἀλλ' οὕτω καλῶς καὶ γνησίως γεγόναμεν, ὥστ' ἐξ ἧσπερ ἔφυμεν, ταύτην ἔχοντες ἅπαντα τὸν χρόνον διατελοῦμεν, αὐτόχθονες ὄντες... Μόνους γὰρ ἡμῖν τῶν Ἑλλήνων τὴν αὐτὴν τροφὸν καὶ πατρίδα καὶ μητέρα καλέσαι προσήκει» (23—25)

Στὸ δεῦτερο ἐγκώμιό του ὁ Ἰσοκράτης ἐκθειάζει τὴ βαθεῖα θεοσέβεια, τὸν ὑπέροχο ἀνθρωπισμὸ καὶ τὴν ἀνυπέροβλητη μεγαλοψυχία τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Κόσμου: «Δήμητρος γὰρ ἀφικομένης εἰς τὴν χώραν, ὅτ' ἐπλανήθη τῆς Κόρης ἀρπασθείσης, καὶ πρὸς τοὺς προγόνους ἡμῶν εὐμενῶς διατεθείσης ἐκ τῶν εὐεργεσιῶν, ἃς οὐχ' οἷόν τ' ἄλλοις ἢ τοῖς μεμνημένοις ἀκούειν, καὶ δούσης δωρεὰς διττάς, αἵπερ μέγιστα τυγχάνουσιν οὔσαι, τοὺς τε καρπούς, οἳ τοῦ μὴ θηριωδῶς ζῆν ἡμᾶς αἴτιοι γέγονασιν... οὕτως ἡ πόλις ἡμῶν οὐ μόνον θεοφιλῶς, ἀλλὰ καὶ φιλανθρώπως ἔσχεν, ὥστε κυρία γενομένη τοσοῦτων ἀγαθῶν οὐκ ἐφθόνησεν τοῖς ἄλλοις, ἀλλ' ὧν ἔλαβεν ἅπασιν μετέδωκεν...» (28—29)

Στὴ συνέχεια τοῦ Πανηγυρικοῦ του ὁ Ἰσοκράτης ἐγκωμιάζει τοὺς Ἀθηναίους γιὰ τὸ μεγάλο ἀπελευθερωτικὸ καὶ ἐκπολιτιστικὸ ἱστορικὸ ρόλο τους σ' ὅλους τοὺς αἰῶνες: «Οὐ τοὺς ὑπὸ πάντων ὀμολογουμένους καὶ πρῶτους γενομένους καὶ πρὸς τε τὰς τέχνας εὐφροσυνάτους ὄντας καὶ πρὸς τὰ τῶν θεῶν εὐσεβέστατα διακειμένους;» (33). «Περὶ δὲ τοὺς αὐτοὺς χρόνους ὄρωσα¹ τοὺς μὲν βαρβάρους τὴν πλείστην τῆς χώρας κατέχοντας, τοὺς δ' Ἑλληνας εἰς μικρὸν τόπον κατακεκλειμένους καὶ διὰ σπανιότητα τῆς γῆς ἐπιβουλεύοντάς τε σφίσιν αὐτοῖς καὶ στρατείας ἐπ' ἀλλήλους ποιουμένους, καὶ τοὺς μὲν δι' ἔνδειαν τῶν καθ' ἡμέραν, τοὺς δὲ διὰ τὸν πόλεμον ἀπολλυμένους, οὐδὲ ταῦθ' οὕτως ἔχοντα περιεΐδεν, ἀλλ' ἡγεμόνας εἰς τὰς πόλεις ἐξέπεμψεν, οἳ παραλαβόντες τοὺς μάλιστα βίου δεομένους, στρατηγοὶ καταστάντες αὐτῶν καὶ πολέμῳ κρατήσαντες τοὺς βαρβάρους, πολλὰς μὲν ἐφ' ἑκατέρας τῆς ἡπείρου πόλεις ἔκτισαν, ἀπάσας δὲ τὰς νήσους κατόκισαν, ἀμφοτέρους δὲ καὶ τοὺς ἀκολουθήσαντας καὶ τοὺς ὑπομείναντας ἔσωσαν· τοῖς μὲν γὰρ ἱκανὴν τὴν οἴκοι χώραν κατέλιπον, τοῖς δὲ πλείω τῆς ὑπαρχούσης ἐπόρισαν...» (34—36). «Παραλαβοῦσα γὰρ τοὺς Ἑλληνας ἀνόμως ζῶντας καὶ σποράδην οἰκοῦντας, καὶ τοὺς μὲν ὑπὸ δυναστειῶν ὑβριζομένους, τοὺς δὲ δι' ἀναρχίαν ἀπολλυμένους, καὶ τούτων τῶν κακῶν αὐτοὺς ἀπήλλαξεν, τῶν μὲν κυρία γενομένη, τοῖς δ' αὐτὴν παράδειγμα ποιήσασα»

1. Σ. Σ. Ἡ Ἀθηναϊκὴ πολιτεία.

πρώτη γὰρ καὶ νόμους ἔθετο καὶ πολιτείαν κατεστήσατο... (39)
 «... καὶ τῶν τεχνῶν τάς τε πρὸς τὰναγκαῖα τοῦ βίου χρησίμας καὶ τὰς
 πρὸς ἡδονὴν μεμηχανημένας, τὰς μὲν εὐροῦσα, τὰς δὲ δοκιμάσασα χρῆσθαι
 τοῖς ἄλλοις παρέδωκεν. Τὴν τοίνυν ἄλλην διοίκησιν οὕτω φιλοξένως κα-
 τεσκευάσατο καὶ πρὸς ἅπαντας οἰκείως ὥστε καὶ τοῖς χρημάτων δεομέ-
 νοις καὶ τοῖς ἀπολαῦσαι τῶν ὑπαρχόντων ἐπιθυμοῦσιν ἀμφοτέροις ἀρμότ-
 τειν καὶ μήτε τοῖς εὐδαιμονοῦσιν μήτε τοῖς δυστυχοῦσιν ἐν ταῖς αὐτῶν ἀχρή-
 στως ἔχειν, ἀλλ' ἑκατέροις αὐτῶν εἶναι παρ' ἡμῖν, τοῖς μὲν ἡδίστας διατρι-
 βάς, τοῖς δὲ ἀσφαλεστάτην καταφυγὴν» (40—41)

Ἡ πολιτεία τῆς Ἀθηνᾶς, τονίζει ὁ Ἰσοκράτης, ὑπερέχει ἀπ' ὅλες τὶς
 ἄλλες πολιτεῖες καὶ πρωτεύει σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς Ζωῆς καὶ προπάντων
 στὸν τομέα τοῦ Πνεύματος καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ καὶ μὲ τὶς ἀνώτερες δημι-
 ουργικὲς πνευματικὲς ἀρετὲς τῆς καὶ τὴν ὑπέρολαμπρη ἠθικὴ ἀχτινοβολία
 τῆς ἔχει γίνεσθαι τὸ πνευματικὸ κέντρο ὅλου τοῦ Ἀρχαίου Κόσμου: «Καὶ
 γὰρ θεάματα πλεῖστα καὶ κάλλιστα κέκτηται, τὰ μὲν ταῖς δαπάναις ὑπερ-
 βάλλοντα, τὰ δὲ κατὰ τὰς τέχνας εὐδοκιμοῦντα, τὰ δ' ἀμφοτέροις τούτοις
 διαφέροντα... Πρὸς δὲ τούτοις καὶ φιλίας εὐρεῖν πιστοτάτας... παρ' ἡμῖν
 ἔστιν, ἔτι δ' ἀγῶνας ἰδεῖν μὴ μόνον τάχους καὶ ῥώμης ἀλλὰ καὶ λόγων
 καὶ γνώμης καὶ τῶν ἄλλων ἔργων ἀπάντων, καὶ τούτων ἄθλα μέγιστα.
 Πρὸς γὰρ οἷς αὕτη τίθησιν, καὶ τοὺς ἄλλους διδόναι συναπεΐθει· τὰ γὰρ ὑφ'
 ἡμῶν κριθέντα τοσαύτην λαμβάνει δόξαν ὥστε παρὰ πᾶσιν ἀνθρώποις
 ἀγαπᾶσθαι... ἢ δ' ἡμετέρα πόλις ἅπαντα τὸν αἰῶνα τοῖς ἀφικνου-
 μένοις πανηγυρὶς ἔστιν...» (45—46)

Ὁ Πανηγυρικὸς τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας συνεχίζεται στὸν ἴδιο τόνο
 μὲ τὸ ἐγκώμιο τοῦ ἰδεαλιστικοῦ πνεύματος καὶ τοῦ ἱπποτικοῦ χαρακτήρα
 τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Κόσμου καὶ μὲ τὴν ἔξαρση τῶν ἀγῶνων τοῦ σ' ὅλους τοὺς
 αἰῶνες γιὰ τὴ λευτεριά τῶν Ἑλληνικῶν πολιτειῶν καὶ γιὰ τὴν προστασία
 καὶ σωτηρία τῶν ἀδυνάτων, τῶν ἀδικημένων καὶ τῶν δυστυχησμένων:
 «Οὐ γὰρ μικροὺς οὐδ' ὀλίγους οὐδ' ἀφανεῖς ἀγῶνας ὑπέμειναν, ἀλλὰ
 πολλοὺς καὶ δεινοὺς καὶ μεγάλους, τοὺς μὲν ὑπὲρ τῆς αὐτῶν χώρας, τοὺς
 δ' ὑπὲρ τῆς τῶν ἄλλων ἐλευθερίας· ἅπαντα γὰρ τὸν χρόνον διετέλεσαν
 κοινὴν τὴν πόλιν παρέχοντες καὶ τοῖς ἀδικουμένοις ἀεὶ τῶν Ἑλλή-
 νων ἐπαμύνουσαν. Διὸ δὴ καὶ κατηγοροῦσιν τινες ἡμῶν ὡς οὐκ ὀρ-
 θῶς βουλευομένων, ὅτι τοὺς ἀσθενεστέρους εἰθίσμεθα θεραπεύειν...
 ἠρούμεθα τοῖς ἀσθενεστέροις καὶ παρὰ τὸ συμφέρον βοηθεῖν μάλ-
 λον ἢ τοῖς κρείττοσιν τοῦ λυσιτελοῦντος ἕνεκα συναδικεῖν.» (51-53)
 «Πλείστων μὲν οὖν ἀγαθῶν αἰτίους καὶ μεγίστων ἐπαίνων ἀξιῶν ἡγοῦ-
 μαι γεγενῆσθαι τοὺς τοῖς σώμασιν ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος προκινδυνεύσαντας...
 Οὐ γὰρ ὀλιγώρουν τῶν κοινῶν, οὐδ' ἀπέλαυον μὲν ὡς ἰδίων, ἡμέλουν δ'
 ὡς ἀλλοτριῶν, ἀλλ' ἐκήδοντο μὲν ὡς οἰκείων, ἀπείχοντο δ' ὡσπερ χρὴ τῶν
 μηδὲν προσηκόντων· οὐδὲ πρὸς ἀργύριον τὴν εὐδαιμονίαν ἔκρινον,
 ἀλλ' οὗτος ἐδόκει πλοῦτον ἀσφαλέστατον κερτῆσθαι καὶ κάλλιστον,
 ὅστις τοιαῦτα τυγχάνοι πράττων ἐξ ὧν αὐτός τε μέλλοι μάλιστ' εὐ-
 δοκιμήσειν καὶ τοῖς παισὶν μεγίστην δόξαν καταλείψει... ἀλλὰ δει-

νότερον μὲν ἐνόμιζον εἶναι κακῶς ὑπὸ τῶν πολιτῶν ἀκούειν ἢ καλῶς ὑπὲρ τῆς πόλεως ἀποθνήσκειν, μᾶλλον δ' ἠσχύνοντ' ἐπὶ τοῖς κοινοῖς ἀμαρτήμασιν ἢ νῦν ἐπὶ τοῖς ἰδίοις τοῖς σφετέροις αὐτῶν. Τούτων δ' ἦν αἷτιον, ὅτι τοὺς νόμους ἐσκόπουν, ὅπως ἀκριβῶς καὶ καλῶς ἔξουσιν... ἠπίσταντο γὰρ ὅτι τοῖς καλοῖς καγαθοῖς τῶν ἀνθρώπων οὐδὲν δεήσει πολλῶν γραμμάτων, ἀλλ' ἀπ' ὀλίγων συνθημάτων ῥαδίως καὶ περὶ τῶν ἰδίων καὶ περὶ τῶν κοινῶν ὁμονοήσουσιν. Οὕτω δὲ πολιτικῶς εἶχον, ὥστε καὶ τὰς στάσεις ἐποιοῦντο πρὸς ἀλλήλους, οὐχ' ὀπότεροι τοὺς ἑτέρους ἀπολέσαντες τῶν λοιπῶν ἀρξουσιν, ἀλλ' ὀπότεροι φθίησονται τὴν πόλιν ἀγαθόν τι ποιήσαντες· καὶ τὰς ἐταιρείας συνῆγον οὐχ ὑπὲρ τῶν ἰδία συμφερόντων, ἀλλ' ἐπὶ τῇ τοῦ πλήθους ὠφελείᾳ. Τὸν αὐτὸν δὲ τρόπον καὶ τὰ τῶν ἄλλων διώκουν, θεραπεύοντες, ἀλλ' οὐχ ὑβρίζοντες τοὺς Ἕλληνας, καὶ στρατηγεῖν οἰόμενοι δεῖν, ἀλλὰ μὴ τυραννεῖν αὐτῶν, καὶ μᾶλλον ἐπιθυμοῦντες ἠγεμόνες ἢ δεσπότης προσαγορεύεσθαι καὶ σωτῆρες, ἀλλὰ μὴ λυμεῶνες ἀποκαλεῖσθαι, τῷ ποιεῖν εὖ προσαγόμενοι τὰς πόλεις, ἀλλ' οὐ βία καταστρεφόμενοι, πιστοτέροις μὲν τοῖς λόγοις ἢ νῦν τοῖς ὄρκοις χρώμενοι, ταῖς δὲ συνθήκαις ὥσπερ ἀνάγκαις ἐμμένειν ἀξιοῦντες, οὐχ οὕτως ἐπὶ ταῖς δυναστείαις μέγα φρονοῦντες ὡς ἐπὶ τῷ σωφρόνως ζῆν φιλοτιμούμενοι, τὴν αὐτὴν ἀξιοῦντες γνώμην ἔχειν πρὸς τοὺς ἥττους ἢνπερ τοὺς κρείττους πρὸς σφᾶς αὐτούς, ἴδια μὲν ἄστη τὰς αὐτῶν πόλεις ἠγούμενοι, κοινὴν δὲ πατρίδα τὴν Ἑλλάδα νομίζοντες εἶναι.» (75 - 81).

Ὁ Πανηγυρικός τοῦ Ἰσοκράτη δὲν εἶναι μόνο ἐν' ἀπὸ τὰ πιὸ βαθυστόχαστα καὶ πιὸ ὑψηλὰ αἰώνια πνευματικὰ μνημεῖα τοῦ Ἑλληνικοῦ Λόγου, ἀλλὰ καὶ ἐν' ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα καὶ ἀποκαλυπτικώτερα ἱστορικὰ πνευματικὰ δοκουμενὰ, πού στὸ χαρακτηρισμό του τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Κόσμου μᾶς ἀποκαλύπτει τὸ βαθύτερο μυστικὸ τοῦ πνευματικοῦ μεγαλείου τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας καὶ τὸ ἀληθινὸ νόημα τοῦ Ἀθηναϊκοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῆς πνευματικῆς δημιουργίας ἐνὸς ἀθάνατου κόσμου: «Φιλοσοφίαν τοίνυν, ἢ πάντα ταῦτα συνεξεῦρε καὶ συγκατεσκεύασεν καὶ πρὸς τε τὰς πράξεις ἡμᾶς ἐπαίδευσεν καὶ πρὸς ἀλλήλους ἐπράυνε καὶ τῶν συμφορῶν τὰς τε δι' ἀμαθίαν καὶ τὰς ἐξ ἀνάγκης γιγνομένας διεΐλεν καὶ τὰς μὲν φυλάξασθαι, τὰς δὲ καλῶς ἐνεγκεῖν ἐδίδαξεν, ἢ πόλις ἡμῶν κατέδειξεν, καὶ λόγους ἐτίμησεν, ὧν πάντες μὲν ἐπιθυμοῦσιν, τοῖς δ' ἐπισταμένοις φθονοῦσιν, συνειδοῖα μὲν ὅτι τοῦτο μόνον ἐξ ἀπάντων τῶν ζώων ἴδιον ἔφυμεν ἔχοντες καὶ διότι τούτῳ πλεονεκτήσαντες καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν αὐτῶν διηνέγκαμεν,... τῶν δὲ λόγων τῶν καλῶς καὶ τεχνικῶς ἐχόντων οὐ μετὸν τοῖς φάυλοις, ἀλλὰ ψυχῆς εὖ φρονούσης ἔργον ὄντας, καὶ τοὺς τε σοφοὺς καὶ τοὺς ἀμαθεῖς... ἔτι δὲ τοὺς εὐθύς ἐξ ἀρχῆς ἐλευθέρως τεθραμμένους ἐκ μὲν ἀνδρίας καὶ πλούτου καὶ τῶν τοιούτων ἀγαθῶν οὐ γινωσκομένους, ἐκ δὲ τῶν λεγομένων μάλιστα καταφανεῖς γιγνομένους, καὶ τοῦτο σύμβολον τῆς παιδείσεως ἡμῶν ἐκάστου πιστότατον ἀποδεδειγμένον, καὶ τοὺς λόγῳ καλῶς χρωμένους οὐ μόνον ἐν ταῖς αὐτῶν δυναμένους, ἀλλὰ καὶ παρὰ τοῖς ἄλλοις ἐντίμους ὄντας. Το-

σοῦτον δ' ἀπολέλοιπεν ἢ πόλις ἡμῶν περὶ τὸ φρονεῖν καὶ λέγειν τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, ὥσθ' οἱ ταύτης μαθηταὶ τῶν ἄλλων διδάσκαλοι γεγόνασιν, καὶ τὸ τῶν Ἑλλήνων ὄνομα πεποίηκεν μηκέτι τοῦ γένους, ἀλλὰ τῆς διανοίας δοκεῖν εἶναι, καὶ μᾶλλον Ἑλληνας καλεῖσθαι τοὺς τῆς παιδείσεως τῆς ἡμετέρας ἢ τοὺς τῆς κοινῆς φύσεως μετέχοντας.» (47—50).

Μὲ τοὺς ἀθάνατους αὐτοὺς λόγους του ὁ Ἴσοκράτης δίνει σ' ὅλη τὴν Ἀνθρωπότητα τὴ βαθύτερη ἐρμηνεία ὅλης τῆς Ἀρχαίας Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ ἀποκαλύπτει σ' ὅλο τὸν Κόσμο, πὼς ἡ ΑΠΟΘΕΩΣΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ, ἡ ἀπόλυτη ἀσάλευτη ΠΙΣΤΗ ΣΤΟ ΠΝΕΥΜΑ, τὸ καθαρό, τὸ ἐλεύθερο, τὸ αὐτόνομο, αὐτοσυνείδηση καὶ αὐτοδημιουργία συνάμα, Πνεῦμα, εἶναι τὸ μυστικὸ ὅλων τῶν μυστικῶν τοῦ αἰωνίου ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ θαύματος.

Τὸ μέρος αὐτὸ τοῦ Πανηγυρικοῦ τοῦ Ἴσοκράτη εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ χαρακτηριστικὰ μνημεῖα τῆς πνευματικῆς Ἱστορίας ὅλης τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας καὶ ἀποκαλύπτει τὸ δημιουργό του ὡς μεγάλο φιλόσοφο τῆς Ἑλληνικῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ. Στὸ μέρος αὐτὸ τῆς ὑπερ-θαυμαστῆς πνευματικῆς δημιουργίας τοῦ Ἴσοκράτη τὸ αἰώνιο Ἑλληνικὸ ταυτίζεται ἀπόλυτα μὲ τὸ αἰώνιο Πνευματικὸ κ' οἱ δυὸ ἔννοιες «Ἑλληνας» καὶ «Πνεῦμα» ἀποκαλύπτονται ὡς δυὸ ταυτόσημες ἔννοιες, ὡς μιὰ ἔννοια. Καὶ ἡ ταυτότητα αὐτὴ φανερώνεται ὡς ἡ ὑπέριστα καὶ μοναδικὴ πηγὴ τῆς ἱστορικῆς μεγαλουργίας καὶ θαυματουργίας τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Κόσμου. Ὁ Ἴσοκράτης διακηρύσσει ἐδῶ μιὰ ἀπόλυτη ἀλήθεια καὶ φέρνει στὸ φῶς τὴν αἰωνία μεταφυσικὴ Κοσμοθεωρία καὶ τὴν αἰωνία ἠθικὴ Βιοθεωρία τοῦ ὑπερχρονικοῦ Ἑλληνισμοῦ: Τὸ Πνεῦμα ἀρχὴ καὶ τέλος τοῦ Παντός! Τὸ Πνεῦμα ψυχὴ καὶ φλόγα, αἰτία καὶ σκοπὸς τῆς Ζωῆς!

Στὸ φῶς τῆς πνευματολατρικῆς αὐτῆς Ἑλληνικῆς Μεταφυσικῆς—Ἠθικῆς τὸ ἀθάνατο ἀρχαῖο Ἑλληνικὸ πνεῦμα φωτοπλημμυρίζει καὶ τὸ αἰώνιο μυστικὸ τῆς νίκης τῶν κοσμοϊστορικῶν ἀγώνων καὶ ἀθλῶν τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Κόσμου καὶ προπάντων τοῦ Ἀθηναϊκοῦ Κόσμου ἔναντιον ὅλης τῆς Ἀσίας: «Τοιαύταις διανοίαις χρώμενοι καὶ τοὺς νεωτέρους ἐν τοῖς τοιούτοις ἡθῆσιν παιδεύοντες οὕτως ἄνδρας ἀγαθοὺς ἀπέδειξαν τοὺς πολεμήσαντας πρὸς τοὺς ἐκ τῆς Ἀσίας ὥστε μηδένα πώποτε δυνηθῆναι περὶ αὐτῶν μήτε τῶν ποιητῶν μήτε τῶν σοφιστῶν ἀξίως τῶν ἐκείνοις πεπραγμένων εἰπεῖν» (82). Τὰ θαύματα θαυμάτων τῶν ἡρώων τῆς ἱερῆς Ἀθηναϊκῆς Γῆς ἐκπλήσσουν καὶ καταπλήσσουν σ' ὅλους τοὺς αἰῶνες ὅλη τὴν Ἀνθρωπότητα καὶ προκαλοῦν ἱλιγγοστὸν ἀνθρώπινο Νοῦ. Κανεὶς ὅμως ποιητῆς καὶ κανεὶς φιλόσοφος δὲν κατώρθωσε ποτὲ νὰ τὰ ὑμνήσῃ οὔτε καὶ νὰ τὰ ὑμνήσῃ ποτὲ ὅπως τοὺς πρέπει. Τὰ θαύματα αὐτὰ εἶναι ἄνθη καὶ καρποὶ τοῦ ἱεροῦ δέντρου τοῦ Ἑλληνικοῦ Λόγου—Ποιητικοῦ Νοῦ καὶ τῆς θεογέννητης καὶ ἡλιογέννητης ἀθάνατης πνευματολατρικῆς Ἑλληνικῆς Ψυχῆς.

Στὰ ἴδια ὕψη τοῦ Πανηγυρικοῦ φτεροκοπάει ὁ στοχασμὸς τοῦ Ἴσοκράτη καὶ στὸν Παναθηναϊκό του, ποὺ γράφτηκε σὲ ἡλικία 97 χρόνων καὶ

ἀποτελεῖ τὸ ἀέτωμα τοῦ πνευματικοῦ ναοῦ ὅλης τῆς ζωῆς τοῦ δημιουργοῦ του. Ἀπάνω ἀπ' ὅλα ἐκθειάζει ἐδῶ ὁ Ἴσοκράτης τὶς προαιώνιες κι' ἀπὸ τοὺς παμπάλαιους καιροὺς τῆς Ἑλληνικῆς Μυθολογίας κοσμοξακουσμένες πολεμικὲς ἀρετὲς τῶν Ἀθηναίων καὶ τὸν ἀρχαιότατο ἐκπολιτιστικὸ ρόλο τους: «...καὶ μετὰ ταῦτα πολλὰς πόλεις ἐφ' ἑκατέρας τῆς ἡπείρου καὶ μεγάλας ἔκτισαν, καὶ τοὺς μὲν βαρβάρους ἀνέστειλαν ἀπὸ τῆς θαλάττης, τοὺς δ' Ἑλληνας ἐδίδαξαν, ὃν τρόπον διοικοῦντες τὰς αὐτῶν πατρίδας καὶ πρὸς οὓς πολεμοῦντες μεγάλην ἂν τὴν Ἑλλάδα ποιήσειαν...» (44) «... συνέβαινε οὖν ἐξ ὧν μὲν ἡμεῖς ἐπράττομεν, αὐξάνεσθαι τὴν Ἑλλάδα καὶ τὴν Εὐρώπην κρείττω γίνεσθαι τῆς Ἀσίας, καὶ πρὸς τούτοις τῶν μὲν Ἑλλήνων τοὺς ἀποροῦντας πόλεις λαμβάνειν καὶ χώρας, τῶν δὲ βαρβάρων τοὺς εἰθισμένους ὑβρίζειν ἐκπίπτειν ἐκ τῆς αὐτῶν καὶ φρονεῖν ἕλαττον ἢ πρότερον...» (47) «... Χρόνω δ' ὕστερον γενομένου τοῦ Περσικοῦ πολέμου, καὶ Ξέρξου τοῦ τότε βασιλεύοντος τριήρεις μὲν συναγαγόντος τριακοσίας καὶ χιλίας, τῆς δὲ πεζῆς στρατιᾶς πεντακοσίας μὲν μυριάδας τῶν ἀπάντων, ἑβδομήκοντα δὲ τῶν μαχίμων, τηλικαύτη δὲ δυνάμει στρατεύσαντος ἐπὶ τοὺς Ἑλληνας, Σπαρτιᾶται μὲν ἄρχοντες Πελοποννησίων εἰς τὴν ναυμαχίαν τὴν ποιήσασαν ῥοπὴν ἅπαντος τοῦ πολέμου δέκα μόνον συνεβάλλοντο τριήρεις, οἱ δὲ πατέρες ἡμῶν ἀνάστατοι γενόμενοι καὶ τὴν πόλιν ἐκλελοιπότες διὰ τὸ μὴ τετειχίσθαι κατ' ἐκεῖνον τὸν χρόνον πλείους ναῦς παρέσχοντο καὶ μείζω δύναμιν ἐχούσας ἢ σύμπαντες οἱ συγκινδυνεύσαντες... τὶς δ' ἂν εὐεργεσίαν εἶπειν ἔχοι ταύτης μείζω τῆς ἄπασαν τὴν Ἑλλάδα σῶσαι δυνηθείσης;» (49—52)

Στὸν Παναθηναϊκὸ τοῦ Ἴσοκράτη ἀκοῦμε ἓνα νέο σπουδαιότατο μοτίβο τῆς θείας μουσικῆς τῶν ἐγκωμίων τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας. Ὁ ποιητὴς τοῦ Παναθηναϊκοῦ προβάλλει καὶ τονίζει ἐδῶ ξεχωριστὰ ὡς κύριο παράγοντα τοῦ ἱστορικοῦ μεγαλείου τῆς πατρίδας του τὸν παράγοντα τοῦ Ἀθηναϊκοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος. Τὸ πνεῦμα ποὺ ἐφλόγιζε τὰ στήθη τῶν ἀθανάτων Μαραθωνομάχων, Σαλαμινομάχων καὶ Πλαταιομάχων Ἀθηναίων ἦταν τὸ αἰώνιο πνεῦμα τῆς ἱερῆς Δημοκρατίας καὶ τοῦ ἔρωτος τοῦ λυτρωμοῦ ἀπὸ τὴν Ἑλληνικὴ Ὀλιγαρχία. Ἡ Δημοκρατία, τὸ κράτος τοῦ Δήμου, τοῦ Λαοῦ, τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, κάνει τὴν Ἑλλάδα νὰ μεγαλοουργῇ καὶ θαυματουργῇ σ' ὅλους τοὺς αἰῶνες τῆς ἱστορικῆς ἐπιβολῆς της, ἀντίθετα ἢ Ὀλιγαρχία ὑφαίνει τὸ σάβανο τῆς Ἑλλάδας σ' ὅλους τοὺς καιροὺς τῆς ἐπικρατήσεώς της. Καὶ ἡ Ὀλιγαρχία εἶναι ὁ κύριος ἔνοχος καὶ ὑπεύθυνος τοῦ Πελοποννησιακοῦ πολέμου, ποὺ ὠδήγησε τὴν Ἑλλάδα στὴν κατάρρευση καὶ τὴν παρακμὴ καὶ τέλος στὴν καταστροφή καὶ τὴν ὑποδούλωσή της κατ' ἐπὶ ξένους λαούς, τοὺς αἰώνιους βαρβάρους τῆς Παγκόσμιας Ἱστορίας: «... οὐχ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς ἡμετέρας ἔφερον ἀλλ' ὑπὲρ τῆς δημοκρατίας καὶ τῆς ἐλευθερίας τῆς αὐτῶν καὶ τοῦ μὴ περιπεσεῖν Ὀλιγαρχίας γενομένης τηλικούτοις κακοῖς τὸ μέγεθος...» (68). Μὲ τὸ πνεῦμα τῆς Δημοκρατίας, τῆς πολιτείας τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Δικαιοσύνης, οἱ πρόγονοι τῶν μεγαλοργῶν Ἀθηναίων «διώκησαν κάλλιστα τὴν πόλιν» καὶ «...τοσοῦτον βελτίους ἐγένοντο τῶν τὰς δυναστείας ἐχόντων, ὅσον περ' ἄν-

δρες οἱ φρονιμώτατοι καὶ πραότατοι διενέγκοιεν ἂν θηρίων τῶν ἀγριωτάτων καὶ πλείστης ὀμότητος μεστῶν...» (120 — 121). Ἡ πολιτικὴ σοφία τοῦ πολιτικᾶ σοφώτερου Λαοῦ ποὺ ἐγνώρισε ὡς σήμερα ὅλος ὁ Κόσμος, τοῦ ἀρχαίου Ἀθηναϊκοῦ Λαοῦ, ἀποφαίνεται ἐδῶ, πὼς ἡ ζωὴ τῶν πολιτειῶν ποὺ ζοῦν κάτω ἀπὸ μοναρχικὸ ἢ ὀλιγαρχικὸ πολίτευμα εἶναι ζωὴ ἀγριμιῶν, ζωὴ σωστῆς Ἀσιατικῆς ζούγκλας. Ὁ Ἰσοκράτης μᾶς δίνει στὸν Παναθηναϊκό του μὲ ἀπαράμιλλη ρεαλιστικὴ δύναμη ζωγραφικὴ τὴ ζοφερὴ εἰκόνα τῆς ζωῆς τῶν μοναρχικῶν καὶ τῶν ὀλιγαρχικῶν πολιτειῶν μὲ τὸν ὀλοφάνερο σκοπὸ, μὲ τὴν ἀντίθεση, νὰ ἐξυψώσῃ τὴν πατρίδα του ὡς δημοκρατικὴ πολιτεία, ὅπου κυβερνοῦν οἱ φρονιμώτατοι καὶ πραότατοι πολῖτες τῆς «... Τὶ γὰρ οὐκ ἂν εὐροιμεν τῶν ὑπερβαλλόντων ἀνοσιότητι καὶ δεινότητι πεπραγμένον ἐν ταῖς ἄλλαις πόλεσι, καὶ μάλιστα ἐν ταῖς μεγίσταις καὶ τότε νομιζομέναις καὶ νῦν εἶναι δοκούσαις; οὐ φόνους ἀδελφῶν καὶ πατέρων καὶ ξένων παμπληθεῖς γεγεννημένους; οὐ σφαγὰς μητέρων καὶ μίξεις καὶ παιδοποιίας ἐξ ὧν ἐτύγχανον αὐτὰς πεφυκότες; οὐ παίδων βρωσιν ὑπὸ τῶν οἰκειοτάτων ἐπιβεβουλευμένην; οὐκ ἐκβολὰς ὧν ἐγέννησαν, καὶ καταποντισμούς καὶ τυφλώσεις καὶ τοσαύτας τὸ πλῆθος κακοποιίας ὥστε μηδένα πώποτ' ἀπορῆσαι τῶν εἰθισμένων καθ' ἕκαστον τὸν ἐνιαυτὸν εἰσφέρειν εἰς τὸ θέατρον τὰς τότε γεγεννημένας συμφοράς;» (121 — 122)

Ἀντίθετα πρὸς τὴν ἀνατριχιαστικὴ αὐτὴ εἰκόνα τῶν πολιτικᾶ ὑποδουλωμένων στὶς μοναρχικὲς δυναστεῖες ἢ στὴν Ὀλιγαρχία πολιτειῶν τὰ βλαστάρια τῆς δημοκρατικῆς Ἀθῆνας «... ἀπάσαις ταῖς ἀρεταῖς καὶ τῶν τότε καὶ τῶν νῦν διήνεγκαν. ἅπερ ἔχοι τις ἂν καὶ περὶ τῶν προγόνων τῶν ἡμετέρων εἰπεῖν. Οὕτω γὰρ ὀσίως καὶ καλῶς καὶ τὰ περὶ τὴν πόλιν καὶ τὰ περὶ σφᾶς αὐτοὺς διώκησαν, ὥσπερ προσῆκον ἦν τοὺς ἀπὸ θεῶν μὲν γεγονότας, πρῶτους δὲ καὶ πόλιν οἰκήσαντας καὶ νόμοις χρησαμένους, ἅπαντα δὲ τὸν χρόνον ἡσκηκότας εὐσέβειαν μὲν περὶ τοὺς θεοὺς, δικαιοσύνην δὲ περὶ τοὺς ἀνθρώπους, ὄντας δὲ μήτε μιγάδας, μήτ' ἐπήλυδας ἀλλὰ μόνους αὐτόχθονας τῶν Ἑλλήνων, καὶ ταύτην ἔχοντας τὴν χώραν τροφόν, ἐξ ἧσπερ ἔφυσαν, καὶ στέργοντας αὐτὴν ὁμοίως ὥσπερ οἱ βέλτιστοι τοὺς πατέρας καὶ τὰς μητέρας τὰς αὐτῶν, πρὸς δὲ τούτοις οὕτω θεοφιλεῖς ὄντας...» (123 — 125)

Στὴ συνέχεια τοῦ Παναθηναϊκοῦ του ὁ Ἰσοκράτης δὲν ἐγκωμιάζει μόνον τὴν πατρίδα του γιὰ τὸ δημοκρατικὸ τῆς πολίτευμα, ἀλλὰ δίνει καὶ τὸ βαθύτερο καὶ τὸ ἀληθινὸ νόημα τῆς Δημοκρατίας, ποὺ στὴν ἀληθινὴ οὐσία τῆς δὲν εἶναι ἡ πολιτεία τοῦ ὄχλου καὶ τῆς ἀπόλυτης κυριαρχίας τῶν ἀχαλίνωτων παθῶν καὶ τῆς ἀκολασίας, τῆς παρακμῆς καὶ τοῦ κοινοῦ ὀλέθρου, ἀλλ' ἡ πολιτεία τῆς σωφροσύνης καὶ τῆς δικαιοσύνης, τῆς ἰσονομίας καὶ τῆς ἰσοπολιτείας καὶ τῆς ἐλευθερίας ὅλων τῶν πολιτῶν καὶ συνεπῶς τῆς εὐδαιμονίας τοῦ κοινωνικοῦ Συνόλου: «... περὶ δὲ τῶν παραλαβόντων τὴν τῆς πόλεως διοίκησιν, ἣν ἐκεῖνος¹ παρέδωκεν, οὐκ ἔχω, τίνας ἐπαίνους εἰπὼν

1. Σ. Σ. Ὁ Θησεύς.

ἀξιους ἂν εἶην εἰρηκῶς τῆς ἐκείνων διανοίας. οἵτινες ἄπειροι πολιτειῶν ὄντες, οὐ διήμαρτον αἰρούμενοι τῆς ὑπὸ πάντων ἂν ὁμολογηθείσης οὐ μόνον εἶναι κοινοτάτης καὶ δικαιοτάτης ἀλλὰ καὶ συμφωρτάτης ἅπασι καὶ τοῖς χρωμένοις ἠδίστης· κατεστήσαντο γὰρ δημοκρατίαν οὐ τὴν εἰκῆ πολιτευομένην καὶ νομίζουσιν τὴν μὲν ἀκολασίαν ἐλευθερίαν εἶναι, τὴν δ' ἐξουσίαν ὅ,τι βούλεται τις ποιεῖν εὐδαιμονίαν, ἀλλὰ τὴν τοῖς τοιούτοις μὲν ἐπιτιμῶσαν, ἀριστοκρατίαν δὲ χρωμένην...» (130–131).

Ἡ ἀληθινή Δημοκρατία, στὰ μάτια τοῦ Ἰσοκράτη ὅπως καὶ τοῦ Πλάτωνος, εἶναι ἡ πολιτεία τῆς ἐπιβολῆς τῶν πνευματικῶν καὶ ἠθικῶν ἀξιῶν, τῶν ἱκανῶν καὶ δημιουργικῶν καὶ πρῶτ' ἅπ' ὅλα καὶ ἅπῃ ἀπ' ὅλα μὲν «Ἡθὸς» προικισμένων ἀνθρώπων: «... τοὺς ἱκανωτάτους τῶν πολιτῶν καὶ τοὺς μέλλοντας ἀριστα καὶ δικαιοτάτα τῶν πραγμάτων ἐπιστατήσιν, τούτους μὲν ἐν ἅπασαις ταῖς πολιτείαις καλῶς οἰκῆσιν καὶ πρὸς σφᾶς αὐτοὺς καὶ πρὸς τοὺς ἄλλους...» (132) «... ἐκεῖνοι γὰρ ἦσαν οἱ παιδεύσαντες τὸ πλῆθος ἐν ἀρετῇ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ πολλῇ σωφροσύνῃ, καὶ διδάξαντες ἐξ ὧν διώκουν... ὅτι πᾶσα πολιτεία ψυχὴ πόλεως ἐστὶ, τοσαύτην ἔχουσα δύναμιν, ὅσην περὶ ἐν σώματι φρόνησις· αὕτη γὰρ ἐστὶν ἡ βουλευομένη περὶ ἅπάντων, καὶ τὰ μὲν ἀγαθὰ διαφυλάττουσα, τὰς δὲ συμφορὰς διαφεύγουσα, καὶ πάντων αἰτίαι τῶν ταῖς πόλεσι συμβαινόντων...». (138) «... καὶ τὴν πολιτείαν εἶχον ἡμῶν οἱ πρόγονοι βελτίω τῶν ἄλλων καὶ σωφρονεστέρην, καὶ προστάταις καὶ συμβούλοις ἐχρῶντο τοιούτοις, οἷοις χρὴ τοὺς εὖ φρονοῦντας» (151).

Ἡ Ἀνθρωπότητα ὅλων τῶν αἰώνων ἀγωνίστηκε καὶ ἀγωνίζεται νὰ διαφωτίσῃ τὸ ἐκπληκτικὸ καὶ καταπληκτικὸ θαῦμα τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Κόσμου καὶ νὰ δώσῃ τὴν ἀληθινὴ ἀπάντησιν στὸ ἐρώτημα, ποιὲς εἶναι οἱ πραγματικὲς δυνάμεις τοῦ Ἑλληνικοῦ μεγαλείου καὶ τῆς πνευματικῆς καὶ ἠθικῆς ἀχτινοβολίας τῆς Αἰωνίας Ἑλλάδας σ' ὅλο τὸν Κόσμο. Στὸ ἐρώτημα αὐτὸ ἐν' ἅπῃ τὰ ἐξοχώτερα πνεύματα τῆς Ἀρχαίας Ἑλλάδας, ὁ Ἰσοκράτης, μὲ τοὺς κοσμοξακουσμένους πανηγυρικοὺς λόγους του τῆς αἰωνίας Ἀθηναϊκῆς πολιτείας, ἀπαντᾷ: Οἱ μεγάλες μυστικὲς Μητέρες τοῦ αἰωνίου Ἑλληνικοῦ θαύματος θαυμάτων εἶναι οἱ Ἀρετὲς τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς Ψυχῆς, ἡ Φρόνησις (τὸ «εὖ φρονεῖν»), ἡ Δικαιοσύνη, ἡ Σωφροσύνη, μὲ δυὸ λόγια οἱ πολιτικὲς ἀρετὲς τῆς δημοκρατικῆς πολιτείας τῆς Ἐλευθερίας καὶ τοῦ θριάμβου τῶν «ἀρίστων» πολιτῶν, τῶν «ἀγαθῶν ἀνδρῶν», τῶν ἱκανωτάτων, τῶν σωφρονεστάτων, τῶν πραοτάτων, τῶν φρονιμωτάτων, τῶν δικαιοτάτων προσωπικοτήτων, ἡ «πολιτεία ψυχὴ πόλεως» (138).

Τὸ ὑψηλὸ πνεῦμα τῆς Ἀθηναϊκῆς Ἀρετῆς καὶ τῆς ἱστορικῆς μοίρας τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας ἐμπνέει καὶ τὸν περίφημο ἐπιτάφιο τῶν νεκρῶν τοῦ Κορινθιακοῦ πολέμου¹. Ὁ πανηγυρικὸς τῶν ἡρωϊκῶν νεκρῶν τῶν

1. Σ. Σ. Ὁ λόγος αὐτὸς φέρεται ἀνάμεσα στὰ ἔργα τοῦ Λυσία, ἀλλ' ὠρισμένοι φι-

Ἰσθμίων ἀρχίζει ἐδῶ μὲ τὸ ἐγκώμιο τῶν ἡρωϊκῶν ἀγώνων καὶ τῶν πολεμικῶν ἀθλῶν τῶν προγόνων τους στοὺς προϊστορικοὺς χρόνους. Καὶ πρῶτα — πρῶτα τῶν νικῶν τους στὸν πόλεμο τῶν Ἰσθμίων ἐναντίον τῶν Ἀμαζόνων : « Ἀμαζόνες γὰρ Ἰσθμίων μὲν τὸ παλαιὸν ἦσαν θυγατέρες, οἰκοῦσαι δὲ παρὰ τὸν Θερμῶδοντα ποταμόν,¹ μόναι μὲν ὠπλισμέναι σιδήρῳ τῶν περὶ αὐτάς, πρῶται δὲ τῶν πάντων ἐφ' ἵππους ἀναβάσαι... ἐνομίζοντο δὲ διὰ τὴν εὐψυχίαν μᾶλλον ἄνδρες ἢ διὰ τὴν φύσιν γυναῖκες... Ἰσθμίων δὲ πολλῶν ἐθνῶν, καὶ ἔργῳ μὲν τοὺς περὶ αὐτάς καταδεδουλωμένοι, λόγῳ δὲ περὶ τῆσδε τῆς χώρας ἀκούουσαι κλέος μέγα, πολλῆς δόξης καὶ μεγάλης ἐλπίδος χάριν παραλαβοῦσαι τὰ μαχιμώτατα τῶν ἐθνῶν ἐστράτευσαν ἐπὶ τήνδε τὴν πόλιν. Τυχοῦσαι δ' ἀγαθῶν ἀνδρῶν... ἀποθανοῦσαι πᾶσαι καὶ δοῦσαι δίκην τῆς ἀνοίας, τῆσδε μὲν τῆς πόλεως διὰ τὴν ἀρετὴν ἀθιάνατον μνήμην ἐποίησαν, τὴν δὲ ἑαυτῶν πατρίδα διὰ τὴν ἐνθάδε συμφορὰν ἀνώνυμον κατέστησαν. Ἐκείναι μὲν οὖν τῆς ἀλλοτρίας ἀδίκως ἐπιθυμήσασαι τὴν ἑαυτῶν δικαίως ἀπώλεσαν. » (4—6).

Ἀκολουθεῖ τὸ ἐγκώμιο τῶν Ἰσθμίων γιὰ τὴν ὑπέροχη στάση τους στὸν πόλεμο Ἀργείων καὶ Θηβαίων. Ἐγκωμιάζονται ἐδῶ τὸ βαθύτατο θρησκευτικὸ συναίσθημα τῶν γόνων τῆς Ἰσθμίων Γῆς, ὁ ἡρωϊκὸς καὶ ἱπποτικὸς χαρακτήρας τους, ὁ σεβασμὸς καὶ ἡ λατρεία τῶν θεῶν καὶ τῶν νόμων τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας. Πανελλήνιος θρησκευτικὸς νόμος καθιέρωνε τὴν ταφὴ τῶν νεκρῶν. Στὸν πόλεμο τῶν Θηβαίων ἐναντίον τῶν Ἀργείων, ποὺ μὲ ἀρχηγό τους τὸν ἐν' ἀπὸ τοὺς γιουὺς τοῦ Οἰδίποδα, τὸν Πολυνείκη, εἶχαν ἐκστρατεύσει ἐναντίον τῶν Θηβῶν, οἱ πρῶτοι δὲν ἐπιτρέπουν στοὺς τελευταίους νὰ θάψουν τὰ παιδιά τους ποὺ ἔπεσαν στὸ πεδίο τῆς μάχης. Οἱ Ἰσθμιοὶ, κατὰ παράκληση τῶν Ἀργείων, ἐκστρατεύουν ἐναντίον τῶν Θηβαίων, νικοῦν καὶ ἐπιβάλλουν τὸν ἱερώτερο νόμο τῆς Ἑλληνικῆς θρησκείας, τὸ νόμο τῆς ταφῆς τῶν νεκρῶν : «...οὐδεμιᾶς διαφορᾶς πρότερον πρὸς Καδμείους ὑπαρχούσης, οὐδὲ τοῖς ζῶσιν Ἀργείων χαριζόμενοι, ἀλλὰ τοὺς τεθνεῶτας ἐν τῷ πολέμῳ ἀξιοῦντες τῶν νομιζομένων τυγχάνειν πρὸς τοὺς ἑτέρους ὑπὲρ ἀμφοτέρων ἐκινδύνευσαν, ὑπὲρ μὲν τῶν, ἵνα μηκέτι εἰς τοὺς τεθνεῶτας ἐξαμαρτάνοντες πλείω περὶ τοὺς θεοὺς ἐξυβρίσωσιν, ὑπὲρ δὲ τῶν ἑτέρων, ἵνα μὴ πρότερον εἰς τὴν αὐτῶν ἀπέλθωσι πατρῴου τιμῆς ἀτυχήσαντες καὶ Ἑλληνικοῦ νόμου στερηθέντες καὶ κοινῆς ἐλπίδος ἡμαρτηκότες. Ταῦτα διανοηθέντες, καὶ τὰς ἐν πολέμῳ τύχας κοινὰς ἀπάντων ἀνθρώπων νομίζοντες, πολλοὺς μὲν πολεμίους κτώμενοι, τὸ δὲ ΔΙΚΑΙΟΝ ΕΧΟΝΤΕΣ ΣΥΜΜΑΧΟΝ ἐνίκων μαχόμενοι. Καὶ οὐχ ὑπὸ τῆς τύχης ἐπαρθέντες μείζονος παρὰ Καδμείων τιμωρίας ἐπεθύμησαν, ἀλλ' ἐκείνοις μὲν ἀντὶ τῆς ἀσεβείας τὴν ἑαυτῶν ἀρετὴν ἐπεδείξαντο, αὐτοὶ δὲ λαβόντες τὰ ἀθλα ὧν περὶ ἕνεκεν ἀφίκοντο, τοὺς Ἀργείων νεκρούς, ἔθαψαν ἐν τῇ αὐτῶν Ἐλευσίνι » (8—10).

λόλογοι ἀμφισβητοῦν τὴ γνησιότητά του, ἀπ' ἄλλους ὅμως θεωρεῖται ὡς γνήσιο ἔργο τοῦ Λυσία. (βλ. Croiset. Hist. Litter. Grecque, τόμ. IV. σελ. 438, σημ. 2).

1. Σ. Σ. Ποταμὸς τῆς Μ. Ἀσίας χύνεται στὸν Εὐξείνιο Πόντο.

Τὸ ἴδιο ἤρωϊκὸ καὶ βαθύτατα ἀνθρωπιστικὸ καὶ ἱπποτικὸ πνεῦμα ἐκδηλώνουν οἱ Ἀθηναῖοι, στοὺς ἴδιους προϊστορικοὺς χρόνους καὶ στὸν πρῶτο πόλεμό τους ἐναντίον τῶν Πελοποννησίων ποὺ μὲ ἀρχηγό τους τὸν Εὐρυσθέα ἐκστρατεύουν ἐναντίον τῆς πολιτείας τῆς Παλλάδας· σκοπὸς τῶν Ἀθηναίων ἐδῶ εἶναι νὰ προστατεύσουν τὰ παιδιὰ τοῦ Ἡρακλῆ ἀπ' τὰ χέρια τοῦ διώκτη τους Εὐρυσθέα: «... Ὑστέρῳ δὲ χρόνῳ, ἐπειδὴ Ἡρακλῆς μὲν ἐξ ἀνθρώπων ἠφάνισθη, οἱ δὲ παῖδες αὐτοῦ ἔφρουγον μὲν Εὐρυσθέα, ἐξηλαύνοντο δὲ ὑπὸ πάντων τῶν Ἑλλήνων, αἰσχυνομένων μὲν τοῖς ἔργοις, φοβουμένων δὲ τὴν Εὐρυσθέως δύναμιν, ἀφικόμενοι εἰς τήνδε τὴν πόλιν ἰκέται ἐπὶ τῶν βωμῶν ἐκαθέζοντο· ἐξαιτουμένου δὲ αὐτοὺς Εὐρυσθέως Ἀθηναῖοι οὐκ ἠθέλησαν ἐκδοῦναι, ἀλλὰ τὴν Ἡρακλέους ἀρετὴν μᾶλλον ἠδοῦντο ἢ τὸν κίνδυνον τὸν ἑαυτῶν ἐφοβοῦντο, καὶ ἠξίουσαν ὑπὲρ τῶν ἀσθενεστέρων μετὰ τοῦ δικαίου διαμάχεσθαι μᾶλλον ἢ τοῖς δυναμένοις χαριζόμενοι τοὺς ὑπ' ἐκείνων ἀδικουμένους ἐκδοῦναι. Ἐπιστρατεύσαντος δ' Εὐρυσθέως μετὰ τῶν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ Πελοπόννησον ἐχόντων... δίκαιοι δὲ νομίζοντες εἶναι, οὐ προτέρας ἐχθρας ὑπαρχούσης πρὸς Εὐρυσθέα, οὐδὲ κέρδους προκειμένου πλὴν δόξης ἀγαθῆς, τοσοῦτον κίνδυνον ὑπὲρ αὐτῶν ἤρασαν, τοὺς μὲν ἀδικουμένους ἐλεοῦντες, τοὺς δ' ὑβρίζοντας μισοῦντες, καὶ τοὺς μὲν κωλύειν ἐπιχειροῦντες, τοῖς δ' ἐπικουρεῖν ἀξιοῦντες, ἠγούμενοι ἐλευθερίας μὲν σημεῖον εἶναι μηδὲν ποιεῖν ἄκοντας, δικαιοσύνης δὲ τοῖς ἀδικουμένοις βοηθεῖν, εὐψυχίας δ' ὑπὲρ τούτων ἀμφοτέρων, εἰ δέοι, μαχομένους ἀποθνήσκειν... Παρατάξάμενοι δ' ἰδίᾳ δυνάμει τὴν ἐξ ἀπάσης Πελοποννήσου στρατιὰν ἐλθούσαν ἐνίκων μαχόμενοι, καὶ τῶν Ἡρακλέους παίδων τὰ μὲν σώματα εἰς ἄδειαν κατέστησαν, ἀπαλλάξαντες δὲ τοῦ δέους καὶ τὰς ψυχὰς ἠλευθέρωσαν, τοῖς δ' αὐτῶν κινδύνοις ἐκείνους διὰ τὴν τοῦ πατρὸς ἀρετὴν ἐστεφάνωσαν» (11—16)

Φεγγοβολάει ἐδῶ ὁ πιὸ βαθὺς καὶ πιὸ ἀληθινὸς χαραχτηρισμὸς τῶν Ἀθηναίων ὡς «ἐλευθερωτῶν ψυχῶν». Ἡ οὐσία τῆς Ἑλληνικῆς Ἀρετῆς εἶναι ὁ αἰώνιος ἀγώνας γιὰ τὴν «ἐλευθερία τῶν ψυχῶν». Ὁ χαραχτηρισμὸς αὐτὸς εἶναι ὁ ὠραιότερος τίτλος αἰωνίας τιμῆς καὶ δόξης τῆς Αἰωνίας Ἀθῆνας — Αἰωνίας Ἑλλάδας καὶ ὁ ὑψηλότερος ἔπαινος τῆς ἀθάνατης ψυχῆς της.

Στὴ συνέχεια τοῦ ἐπιταφίου πανηγυρικοῦ του ὁ ἀθάνατος δημιουργὸς του ὑψώνεται στὶς κορυφές τῆς αἰωνίας φιλοσοφίας τῆς Ἱστορίας καὶ τοῦ Πολιτισμοῦ τοῦ Ἀρχαίου Ἑλληνικοῦ Κόσμου καὶ ἀποκαλύπτει, μ' ἐνορατικώτατη, ἀντικειμενικώτατη καὶ δικαιοτάτη κρίση, τὶς αἰώνιες ἀρχές ποὺ ὄριζαν τὴν ἱστορικὴ μοῖρα καὶ τὰ αἰώνια πεπρωμένα τῆς Ἀθηναϊκῆς πολιτείας «Ἑλλάδας Ἑλλάδας»: «... Πολλὰ μὲν οὖν ὑπῆρχε τοῖς ἡμετέροις προγόνοις μιᾶ γνώμη χωμένοις περὶ τοῦ ΔΙΚΑΙΟΥ διαμάχεσθαι. Ἦ τε γὰρ ἀρχὴ τοῦ βίου δικαία· οὐ γάρ, ὥσπερ οἱ πολλοί, πανταχόθεν συνειλεγμένοι καὶ ἑτέρους ἐκβαλόντες τὴν ἀλλοτρίαν ἦκῃσαν, ἀλλ' αὐτόχθινοι ὄντες τὴν αὐτὴν ἐκέκτηντο καὶ μητέρα καὶ πατρίδα. Πρῶτοι δὲ καὶ μόνοι ἐν ἐκείνῳ τῷ χρόνῳ ἐκβαλόντες τὰς παρὰ σφίσιν αὐτοῖς δυναστείας δημοκρατίαν κατεστήσαντο, ἠγούμενοι τὴν πάντων ἐλευθερίαν

ὁμόνοιαν εἶναι μεγίστην, κοινὰς δ' ἀλλήλοις τὰς ἐκ τῶν κινδύνων ἐλπίδας ποιήσαντες ἐλευθέραις ταῖς ψυχαῖς ἐπολιτεύοντο, νόμῳ τοὺς ἀγαθοὺς τιμῶντες καὶ τοὺς κακοὺς κολάζοντες, ἡγησάμενοι θηρίων μὲν ἔργον εἶναι ὑπ' ἀλλήλων βία κρατεῖσθαι, ἀνθρώποις δὲ προσήκειν νόμῳ μὲν ὀρίσαι τὸ δίκαιον, λόγῳ δὲ πείσαι, ἔργῳ δὲ τούτοις ὑπηρετεῖν, ὑπὸ νόμου μὲν βασιλευομένους, ὑπὸ λόγου δὲ διδασκομένους. Καὶ γὰρ τοὶ καὶ φύντες καλῶς καὶ γνόντες ὅμοια πολλὰ μὲν καλὰ καὶ θαυμαστά οἱ πρόγονοι τῶν ἐνθάδε κειμένων εἰργάσαντο, ἀείμνηστα δὲ καὶ μεγάλα καὶ πανταχοῦ οἱ ἐξ ἐκείνων γεγονότες τρόπαια διὰ τὴν αὐτῶν ἀρετὴν κατέλιπον. Πρῶτοι μὲν γὰρ μόνοι ὑπὲρ ἀπάσης τῆς Ἑλλάδος πρὸς πολλὰς μυριάδας τῶν βαρβάρων διεκινδύνευσαν...» (17—20)

Ὁ ἔρως τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Δικαιοσύνης, ὁ ἔρως τῆς Δημοκρατίας, μητέρας «ὁμοιοῦς μεγίστης», ἦταν ἡ μυστικὴ πηγὴ τῆς ἀρετῆς καὶ τῆς εὐψυχίας τῶν παιδιῶν τῆς Ἀθηναϊκῆς Γῆς, πού ὑψωσε τὴν πατρίδα τοὺς στοὺς οὐρανοὺς τῆς Ἀθανασίας! Ὁ θεῖος ἔρως τῆς Ἐλευθερίας καὶ τοῦ Δικαίου, πού ὁ ἐλεύθερος ἄνθρωπος, λυτρωμένος ἀπ' τὴ φύση καὶ τὰ ἔγκλιτα τοῦ ζώου καὶ ὑψωμένος ἀπάνω ἀπὸ τ' ἄγρια θηρία καὶ τὸ νόμο τῆς πρωτόγονης ζωώδικης φύσης, τὸ νόμο τῆς Ἀνάγκης, τῆς ὑλικῆς Δύναμης καὶ τῆς Βίας, καθιερώνει ὡς καθολικὸ νόμο ὅλων τῶν ἐλευθέρων ἀνθρώπων, εἶναι ἡ ἱερὴ δύναμη πού ἐφλόγιζε τὰ στήθη τῶν ἀθάνατων Ἀθηναίων Μαραθωνομάχων καὶ Σαλαμινομάχων: «Ὁ γὰρ τῆς Ἀσίας βασιλεὺς οὐκ ἀγαπῶν τοῖς ὑπάρχουσιν ἀγαθοῖς, ἀλλ' ἐλπίζων καὶ τὴν Εὐρώπην δουλῶσασθαι, ἔστειλε πεντήκοντα μυριάδας στρατιάν. Ἠγησάμενοι δὲ, εἰ τήνδε τὴν πόλιν ἢ ἐκοῦσαν φίλην ποιήσαιντο ἢ ἄκουσαν καταστρέψαιντο, ἔαδ' ἰως τῶν πάντων Ἑλλήνων ἄρξειν, ἀπέβησαν εἰς Μαραθῶνα... οἱ δ' ἡμέτεροι πρόγονοι οὐ λογισμὸν τῷ λόγῳ δόντες τῶν ἐν τῷ πολέμῳ κινδύνων, ἀλλὰ νομίζοντες τὸν εὐκλεᾶ θάνατον ἀθάνατον περὶ τῶν ἀγαθῶν καταλείπειν λόγον, οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ πλῆθος τῶν ἐναντίων, ἀλλὰ τῇ αὐτῶν ἈΡΕΤῆι μᾶλλον ἐπίστευσαν. Καὶ αἰσχυρόμενοι, ὅτι ἦσαν οἱ βάρβαροι αὐτῶν ἐν τῇ χώρᾳ... Ταῦτα μῖα γνώμη πάντες γνόντες ἀπήντων ὀλίγοι πρὸς πολλοὺς· ἐνόμιζον γὰρ ἀποθανεῖν μὲν αὐτοῖς μετὰ πάντων προσήκειν... Ἄνδρες δ' ἀγαθοὶ γενόμενοι καὶ τῶν μὲν σωμάτων ἀφειδήσαντες, ὑπὲρ δὲ τῆς ἀρετῆς οὐ φιλοψυχήσαντες, καὶ μᾶλλον τοὺς παρ' αὐτοῖς νόμους αἰσχυρόμενοι ἢ τὸν πρὸς τοὺς πολεμίους κίνδυνον φοβούμενοι, ἔστησαν μὲν τρόπαια ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος τῶν βαρβάρων ἐν τῇ αὐτῶν... (21—25). Μετὰ ταῦτα δὲ Ξέρξης ὁ τῆς Ἀσίας βασιλεὺς, καταφρονήσας μὲν τῆς Ἑλλάδος... δεκάτῳ ἔτει παρασκευασάμενος χιλίαις μὲν καὶ διακοσίαις ναυσὶν ἀφίκετο, τῆς δὲ πεζῆς στρατιᾶς οὕτως ἄπειρον τὸ πλῆθος ἦγεν, ὥστε καὶ τὰ ἔθνη τὰ μετ' αὐτοῦ ἀκολουθήσαντα πολὺ ἂν ἔργον εἶη καταλέξαι... Οἱ μὲν γὰρ οὐχ ἱκανοὶ ἦσαν ἀμύνασθαι, οἱ δ' ὑπὸ χρημάτων διεφθαρμένοι· ἀμφοτέρω δ' ἦν αὐτοὺς τὰ πείθοντα, κέρδος καὶ δέος. Ἀθηναῖοι δ' οὕτω διακειμένης τῆς Ἑλλάδος αὐτοὶ μὲν εἰς τὰς ναῦς ἐμβάντες ἐπ' Ἀρτεμί-